

ВІДЗИВ

офіційного опонента на дисертацію Ніколенка Вадима Вікторовича «Гастрономічні детермінанти суспільного життя: соціологічний вимір», подану на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології

Гастрономія, їжа, харчові практики та традиції представляють собою надзвичайно цікавий предмет дослідження для соціальної науки. Локальна кухня є місцем зустрічі суспільства та природи, кліматичних та географічних ознак території, її багатства та обмежень, що стають одночасно ресурсом та викликом спільноті, певним чином визначаючи траєкторію її історичного розвитку. Сформовані культурні зразки харчування натомість стають важливим засобом самовизначення суспільства, відтворення соціальної ідентичності, значень та цінностей, що вона забезпечує. Їжа та форми її організації стають засобом для реалізації різноманітних ідеологічних стратегій, наприклад, збереження національних традицій, консолідації територіальних спільнот та сусідств, або навпаки – подолання національних кордонів, актуалізації міжкультурних зв'язків, підкреслення переваг глобалізованого сучасного світу. В перспективі розгляду сучасного суспільства як полікультурної сфери харчового споживання набуває особливого значення: вона є однією з небагатьох, де культурне розмаїття легітимовано, а його користь доведена як в індивідуально психологічному, так і в економічному вимірах.

Звернення автора до тематики соціального значення гастрономії безперечно є актуальним та заслугове на позитивну підтримку. Воно означає відтворення в якості об'єкта соціологічного дослідження однієї з важливіших сфер суспільного життя, яка доти залишалася концептуалізованою в дисциплінарних рамках історії, етнографії, культурології, а також спеціальних галузей знань. Для соціології, зокрема – української, це не тільки розширення її предметних галузей, алей в певний крок в напрямку подолання традиційної ієрархії тематик, де тілесність, харчування, приватне тощо уступають в значущості публічному, інституційному, системному. Також споживання їжі в перспективі завдань самозабезпечення суспільства та уникнення голоду є різновидом дисциплінарних практик влади, що актуалізує дослідження взаємозв'язку у трикутнику «культура – гастрономія – влада». З іншого боку, національна гастрономічна культура опосередковує зв'язок суспільства з ресурсами його життєзабезпечення, й науковому обґрунтований вплив на неї може стати фактором підвищення якості життя.

Загальний задум роботи, що орієнтує її мету та завдання, полягає у концептуалізації гастрономічної культури та харчових практик – за допомогою цих та пов'язаних з ними понять виокремлюються гастрономічні детермінанти суспільного життя – як соціокультурних явищ задля подальшого впливу на їх позитивні зміни. Однак стереотипи «несоціологічності» тематики, з якими стикається автор, підсилюють скепсис читача та підвищують вимоги щодо характеру та якості авторської аргументації. Відповідає на цей виклик автор за допомогою гуманітарної академічної культури, яка ґрунтує стиль його мислення та розгортання думки в тексті.

Методологічні орієнтири дослідження визначається маркерами соціокультурного підходу, зокрема зверненням до робіт П. Сорокіна, Л. Іоніна, культуральної соціології Дж. Александера. Особливе місце в аргументації положень дослідження займають соціологічні роботи, які безпосередньо присвячені тематиці їжі, харчування, гастрономії, кухні, трапези, споживання, стилю життя тощо, серед яких роботи Г. Зімеля, Т. Веблена, Н. Еліаса, В. Зомбарта, І. Гоффмана, Д. Рітцера, а також В. Бурлачука. Серед класиків, які надихають автора – лідер школи Анналів Ф. Бродель; стилістика звернення до практик та нормативів

минулого похідна від робіт з історичної соціології Н. Еліаса; в аргументації стратифікаційних впливів їжі та харчування автор звертається до К. Маркса, Р. Дарендорфа, М. Буравого. Соціологічність дослідження підтримується також зверненням до робіт О. Конта, Е. Дюркгейма, М. Вебера, Т. Парсонса, П. Штомпки, В. Ядова та ін. Як демонструє аналіз обґрунтування в роботі концепту гастрономічної культури (підрозділ 2.1), базова методологічна орієнтація автора пов'язана з натуралістською та функціоналістською моделями пояснення соціальних явищ.

Вирішення завдань дослідження, серед яких – теоретичне відпрацювання поняття гастрономічної культури, розкриття властивостей практик харчування, їх стратифікаційних ознак, окреслення кола на аналіз пов'язаних з гастрономічною культурою соціальних явищ, характеристика української національної кухні та напрямів її трансформації на тлі європейських гастрономічних культур та процесів глобалізації – відбувається в роботі у вигляді констеляції тематичних контекстів соціальних імплікацій гастрономічного. Автор пропонує розгляд часових, природно-географічних та національних тематичних контекстів, зокрема Середньовіччя та Нового часу в Європі в аналізі соціальної символіки їжі (підрозділ 2.2), української гастрономічної культури з давніх часів до сучасності (підрозділи 7.1 та 7.2), культури харчування сучасних США та Франції, а також Радянського Союзу (з притаманним його кулінарному дискурсу тоталітарними імплікаціями (підрозділ 3.4), які слугують тлом порівняння та визначення специфіки соціального впливу вітчизняної кухні та гастрономії. Інші тематичні контексти висвітлюють окремі пов'язані з харчуванням феномени: етикет, фастфуд, релігійні нормативи харчування (розділ 3), окремі продукти харчування, зокрема напої (горілка, пиво, чай, кава (розділ 4), а також питання харчової девіації, зовнішньої кухні як способу організації харчування, ролі кухаря та її розподілу між людьми різної статі (розділ 5, 6, підрозділ 7.3). Джерельну базу узагальнень складає спеціальна література з тематики кулінарії, кухні, гастрономії, ресторанної справи, історії, традицій та культури харчування. Імпліцитний взірць, який дозволяє авторові поєднати ці різноманітні тематичні контексти та, з іншого боку, спрямовує його на їх аналіз, визначений цінностями відтворення української національної кухні, протистояння глобалізаційним впливам, європейських за походженням традицій колективної трапези, сконцентрованих в образі обіднього столу, цінностями справедливості й рівноправ'я, а також нормами здорового способу життя.

Каркасом аналізу гастрономічного виміру суспільства та запорукою його соціологічного змісту стають спеціальні поняття, які автор використовує в роботі. Аналізуючи їх перелік ми бачимо, як поступово складається та закріплюється в практиці аналізу тезаурус соціології харчування. Серед таких понять, що набувають соціологічного змісту чи спеціально введені для позначення соціальних імплікацій гастрономічного: їжа, продовольчі товари, життєзабезпечення, гастрономія, дієта, апетит; моделі харчування, практики харчування, конструктивні та деструктивні; колективне приймання їжі, трапеза, застілля; гастрономічна культура, гастрономічні символи та практики, гастрономічний досвід та порядок, кулінарний порядок; національна гастрономічна традиція, глобальні культури харчування, цивілізаційні гастрономічні культури; міфологія та дискурс їжі; система та режим, культура харчування; національне харчування, національна кухня, харчова історія, харчова система тощо. Як бачимо, перелік видається доволі розлогим та деталізованим, і з його допомогою автор, спираючись на власний аналіз джерельної бази, вторинний аналіз результатів соціологічних досліджень, а також данні власно проведених соціологічних опитувань, формулює важливі для становлення цієї тематичної галузі соціологічного знання положення.

Характеризуючи дисертаційну роботу Ніколенко В.В. вцілому, слід зазначити, що вона сприяє розв'язанню **важливої наукової проблеми**, містить **обґрунтовані та достовірні**

наукові положення й висновки з **актуальної** для української науки та практики тематики, які характеризуються **науковою новизною**. Зокрема, не викликає сумніву новизна та значущість таких здобутків автора, які були отримані вперше:

– доведено, що гастрономічні детермінанти суспільного життя у гносеологічному та онтологічному вимірах найбільш повно розкриваються через концепт гастрономічної культури та її сутнісні ознаки – кулінарний порядок, практики харчування та гастрономічний дискурс;

– з'ясовано, що гастрономічна культура в соціумі старого ладу формувалася навколо задоволення своїх вітальних потреб, в індустріальному суспільстві гастрономічна культура зазнала змін під впливом науково-технічної революції та раціоналізації життя, що сприяло стандартизації харчових практик та поширенню швидкого харчування, постіндустріальний світ зосереджує практики харчування навколо медикалістського дискурсу їжі та цінностей активного довголіття;

– обґрунтовано, що гастрономічна культура розвивається під впливом владного, релігійного, наукового, економічного дискурсів й відповідних процесів суспільного життя та сама на них впливає;

– виявлено, що інституціоналізація національних кулінарних практик (вони розглянуті на прикладі української, французької, американської, радянської) відбуваються у співвіднесенні з ментальністю спільнот та тими соціальними проблемами, вирішення яких визначило їх специфіку, зокрема пов'язану з характером домінуючої мотивації, переважанням цінностей колективізму чи індивідуалізму, майновим розшаруванням, ідеологією, що домінує тощо;

– доведено наявність стратифікаційної логіки виникнення та становлення гастрономічної культури, яка реалізується через певні гастрономічні смаки, продовольчий надлишок, вітальні та комунікативні аспекти трапези;

– обґрунтовані специфічні риси української національної гастрономічної культури, які дозволяють їй залишатися помітною на тлі процесів глобалізації; та деякі інші положення.

Серед безперечних **переваг та здобутків** роботи слід вказати на наступні. В дисертації Ніколенка В.В. здійснена акумуляція інтелектуальних ресурсів аналізу гастрономічного в соціальних науках, переважно російсько- та україномовних. Автор демонструє широку загальногуманітарну ерудицію та вільне володіння окрім соціологічного філософським, етнографічним, культурологічним концептуальним апаратом, даними історичної науки щодо досліджуваної тематики. В роботі представлений багатющий фактичний матеріал з дослідження соціокультурних аспектів гастрономічних культур та практик у ретроспективі та в сучасному контексті Європи та України. Будучи роботою по соціології відповідно застосованому категоріальному та концептуальному апарату, специфіці постановки мети та завдань та характеру наукової проблеми, що розв'язується, дисертація має безперечні ознаки міждисциплінарного дослідження. Як значущий тренд соціальної науки в сучасному світі, міждисциплінарність в даному випадку постає як практика діалогу суміжних дисциплін, що сприяє їх взаємозбагаченню (в роботі це стосується, перш за все, взаємодії соціології та історії повсякдення) та, з іншого боку, можливості постановки та вирішення важливих завдань соціальної практики. Поєднання в роботі цікавої для широкого загалу теми, багатого фактичного матеріалу, який викладений академічно, але зрозуміло й неускладнено, часто з іронією, буде сприяти приверненню до неї уваги позаакадемічної аудиторії. Останнє є дуже важливим як для окремого соціолога, так і в цілому для нашої науки зараз в Україні, коли консервативні тенденції та мілітаризація суспільства

спричиняють згортання цінностей громадянських свобод. Привертаючи до своїх книжок увагу широкого загалу завдяки цікавим та ґрунтовним дослідженням, соціологи тим самим розширюють свою можливість впливати на стан громадянського суспільства, яке залишається основним адресатом соціологічного знання.

Слід наголосити також на **зауваженнях** до роботи.

Намагаючись застосувати якомога ширший перелік соціологічних понять, автор вибудовує надто гнучкий термінологічний каркас роботи. Так, в формулюванні мети роботи фігурує соціокультурний зміст практик харчування на тлі гастрономічної культури, у визначенні наукової проблеми – зв'язок між гастрономічним виміром соціального життя та соціальними процесами, а у висновках – гастрономічна культура як комунікативне тло, що закріплює певний формат соціальних відносин.

Орієнтованість автора на гуманітарну культуру наукового тексту знижує критичність його сприйняття експертного знання, умов його створення та їх впливу на зміст. Поза текстом роботи залишаються критерії, якими послуговується автор у виборі певних джерел як бази власних узагальнень. Часом для автора залишається непомітною гіпотетичність власних положень та недостатність для їх доведення очевидних для автора пояснень (як, наприклад, інтерпретація свинини в українській гастрономії як засобу іншування від сусідів (с. 328–329), інтерпретація символіки юшки (с. 339–340) тощо).

Націленість максимально широкого охоплення предмету призводить автора до періодичних «міграцій» в суміжні тематики суспільства споживання, історії кулінарії, стилю життя аж до втрати відчуття кордонів предмету в матеріалі про якість питної води в Україні (с. 394–395). Треба також зауважити на наративному стилі, який переполює текст метафоричними висловлюваннями.

Щодо **ідентичності змісту** автореферату і основних положень дисертації, зіставлення змісту автореферату та дисертації Ніколенко В.В. свідчить, що структура, логіка викладання матеріалу, основні положення та висновки автореферату та дисертації ідентичні.

Повнота викладених наукових положень, висновків та рекомендацій дисертації в опублікованих працях автора є належною.

Виходячи з аналізу поданої роботи, можна стверджувати, що дисертаційне дослідження Ніколенко В.В. «Гастрономічні детермінанти суспільного життя: соціологічний вимір» є завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності сприяють розв'язанню важливої наукової проблеми щодо обґрунтування гастрономічного виміру суспільного життя, впливу гастрономічної культури на соціальні відносини та процеси. Дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 до докторських дисертацій, а його автор – Ніколенко Вадим Вікторович – заслуговує присвоєння йому наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Офіційний опонент –

доктор соціологічних наук, доцент
професор кафедри соціології
Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна

ПІДПИС НАВІДІВНИЦЬКА
Начальник відділу
кафедри соціології
Сорока Ю.Г.